

Александар ЈАКОВЉЕВИЋ*

ИЗМЕЂУ ОСМАНСКОГ И УГАРСКОГ КРАЈИШТА – ОСМАНСКО ЗАПОСЕДАЊЕ ПОДРИЊА И УГАРСКА ОПСАДА ЗВОРНИКА 1464. ГОДИНЕ**

Анстракт: У раду се анализира питање османског освајања области Подриња на основу досадашњих историографских сазнања и неупотребљених османских наративних извора који омогућавају да се турско заповедање рударске Сребренице (1458–59) и тврђаве Зворник (1459) доведе у непосредну везу са освајањем Деспотовине (1458) и падом Смедерева (1459). Анализом података указано је да се османски султан сматрао наследником читаве државе српских деспота у шта су се рачунале и територије западно од реке Дрине. Посебна пажња је посвећена неуспешној угарској опсади Зворничке тврђаве у јесен 1464. чиме је окончан краткотрајни период офанзивног дејства угарског краља на просторима јужних граница, започет освајањем Јајца крајем 1463. године чиме се настојао поправити положај Угарске краљевине у односу на османску државу која се освајањем средњовековне српске и босанске државе појавила у виду непосредног суседа.

Кључне речи: XV век, Босна, Српска деспотовина, Угарска, Подриње, Сребреница, Зворник, султан Мехмед II, Махмуд-паша, Иса-бег Исабегоглу, Искендер-бег Михалоглу, Матија Корвин, опсада Зворника 1464.

Насупрот савременом географском појму под којим се подразумева простор с обе стране реке Дрине, у њеном средњем току, под историјским значењем Подриња сматра се територија западно од средњег тока реке обухватајући слив реке Дрињаче с њеним притокама, укључујући области Осат, Лудмер и Бирач. Према југу је допирала до развођа реке Праче одакле се даље простирала историјска област Дрина. Њена западна

* aleksandar.jakovljevic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Средњовековне српске земље (XIII–XV век): политички, привредни, друштвени и правни процеси* (Ев. бр. 177029).

и северна граница у досадашњим истраживањима није прецизно одређена с тим да је извесно да се наслањала на „земљу Босну“, а затим и на област Усоре. Осим што је област била значајна због свог рударског потенцијала и надалеко познатог рудника Сребреница, у историографији се сматра да се управо у овом делу тока реке Дрине налазила граница између Босне и „остатка Србије“, односно Рашке о којој говоре поп Дукљанин и Јован Кинам.¹

Подриње се као засебна област у историјском значењу јавља у изворима релативно касно, од 1366. године, након што је босански бан Твртко угушио побуну брата Вука и властеле која га је подржавала, и првобитно није чинила основно језгро босанске државе. Попут Доњих Краја, Хумске земље или Усоре, спада у области у којима су босански владари учврстили своју власт током XIV века. Као саставни део титулатуре босанских банава, потом и краљева Босне, област Подриња је с гледишта босанског владара чинила део босанске државе иако се током већег дела прве половине XV века најзначајнији део ове територије и њој припадајућих тврђава, укључујући рударско средиште Сребреницу, налазио у саставу државе српских деспота.²

Од краја XIV века, у време када се опасност од османског освајања надвила над српском и босанском државом и када су се османске војске почеле појављивати и на јужним угарским границама, угарски краљ Жигмунд је настојао да читав простор чврстије веже уз Угарску.³ У томе је од значаја било настојање да се владарима, укључујући и српског и босанског, који су управљали територијама између Угарске краљевине и области османских султана наметне вазална обавеза, на шта је угарска круна номинално полагала право још од XIII века. За разлику од српског

¹ М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни (=За историју рударства)*, I, Београд 1955, 32; М. Благојевић, *Подриње између српских средњовековних држава*, у: Дрина, Београд 2005, 36–38; 43; Ј. Мрغيћ, *Северна Босна 13–16 век (=Северна Босна)*, Београд 2008, 77–78.

² М. Динић, *За историју рударства*, I, 32; С. Тирковић, *Историја средњовековне босанске државе (=Историја Босне)*, Београд 1964, 129–132; М. Спремић, *Деспот Бурађ Бранковић и Мачванска бановина (=Мачванска бановина)*, *Историјски часопис (=ИЧ)* 23 (1976) 25–27; А. Веселиновић, *Граница између Србије и Босне у XV веку*, у: Босна и Херцеговина од средњег века до новијег времена, Београд 1995, 87–100.

³ F. Szakály, *Phases of Turco-Hungarian warfare before the battle of Mohács (1365–1526)*, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 33 (1969) 72–75; P. Engel, *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary, 895–1526 (=The Realm of St Stephen)*, London – New York 2001, 201–204; *Историја Мађара*, П. Рокаи, З. Ђере, Т. Пал, А. Касаш, Београд 2002, 73–74.

деспота који је 1403/1404. године, настојећи да сачува државу од османских напада, без већих потреса прихватио вазалну обавезу ослонивши се на војну, материјалну и територијалну подршку угарског краља⁴, случај босанских владара није прошао без отпора. Резултат тога је више угарских војних похода у Босну, нарочито интезивних током 1404–1410. године који су довели до територијалних губитака Босне, између осталог и у Подрињу.⁵ Дугорочно гледано, таква спољна политика није довела до остваривања основних тежњи угарских краљева, а то је да се избегне директна гранична линија са територијама османског султана. У само четири године, падом Српске деспотовине (1459), учвршћивањем османских позиција у Влашкој (1462), а потом и нестанком Босанске краљевине (1463), дуж читаве јужне границе, Угарска се нашла окружена османским територијама. Настојећи да ревидира политику својих претходника, у другој половини 1463. и током 1464. угарски краљ Матија Корвин је ушао у директан сукоб са османским султаном с намером да учврсти граничну линију. Изашавши из сукоба с половичним успехом освајањем Јајца крајем 1463. и успостављањем Јајчке бановине, у даљем покушају да се успостави непрекинута линија одбране дуж реке Саве доживео је неуспех приликом опсаде Зворника крајем 1464. Тиме је ово важно утврђење трајно остало у турским рукама чиме су значајно ослабљене позиције суседних бановина – Мачванске и Сребрничке.⁶

Одговори на питање османског запоседања Подриња и учвршћивања османских позиција на левој обали реке Дрине, што се у историографији оквирно смешта у период између коначног освајања Смедеревске тврђаве (1459) и пада босанске краљевине (1463) нису у одговарајућој мери изворно документовани.⁷ Због оскудности података није познато

⁴ Ј. Калић-Мијушковић, *Београд у средњем веку* (=Београд), Београд 1967, 83–84; *Историја српског народа II* (=ИСН II), Београд 1982, 70–74 (Ј. Калић).

⁵ В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, књ. 1, Београд 1940, 359–360, 364–364, 369–370, 393–407; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 170–171, 173–176, 192–214; Р. Engel, *The Realm of St Stephen*, 231–234; D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti (sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska) 1387–1463* (=Na klizištu povijesti), Zagreb – Sarajevo 2006, 91–94, 121–142, 148–154, 168–168, 185–187; *Историја Мађара*, 76–77; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 94–98, 101–103.

⁶ Видети даље у тексту.

⁷ Од важнијих радова видети: К. Жиречек, *Историја Срба I*, Београд 1988, 391; М. Динић, *За историју рударства*, I, 85–87; Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela*, Sarajevo 1959 (друго издање: Сарајево 1982), 50–53, 168–169; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 321; А. Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku* (=Tuzla), Sarajevo 1975, 28–29, 32, 35; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 131.

тачно време преласка под турску власт, нити која су све од утврђења с леве обале Дрине тада дошла под османско заповедништво. На основу османских извора, извесно је да власт прво утврђена у Сребреници, а потом и у Зворнику. Тврђавама Кушлат и Перин нема помена у том времену с тим да се на основу нешто доцније управне везаности за Смедеревски санџак може закључити да су запоседнуте негде у исто време, а свакако пре пада Босне.⁸ Саме околности које су довеле до ових догађаја нису познате у појединостима. Заправо, извори не говоре ни да ли се ради о освајању или о формалном прихватању османске власти што би подразумевало предају тврђавских посада.

Сходно томе, нису познати ни основни просопографски оквири који би указивали на саме актере дешавања. Претпоставка је да су османски крајишки заповедници који су освајали области Деспотовине 1458–59. имали кључну улогу и у освајању Подриња.⁹ Главнину османске војске током освајања најважнијих утврђења Деспотовине током 1458. предводио је велики везир и румелијски беглер-бег Махмуд-паша (Анђеловић). Не малу улогу у тим догађајима имали су и значајни акинџијски заповедници Мехмед-бег Минетоглу, Иса-бег Исхакоглу и Иса-бег Евреносоглу. С друге стране, најзначајнију улогу у паду Смедерева 1459. године историографија је приписала лично султану Мехмеду II.¹⁰

Досадашња истраживања су, међутим, више указивала на, него што су потврдила, непосредну везу између пада Деспотовине и османског запоседања области на босанској страни средњег тока Дрине. Пад Смедерева 20. јуна 1459. и освајање Подриња (пре 1462) посматрани су као два изолована догађаја мада међу њима постоји непосредна веза, посведочена изворима. Основни разлог томе је недовољно утврђена хронологија и неискоришћеност података које нуде османски извори. Без

⁸ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İstanbul (=BOA), *Tapu Tahrir Defteri* (=TD) 16; BOA, *Maliyeden Müdevver Defterleri* (=MAD) 176; Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 42, 51–53, 168–169, 171; А. Handžić, *Zvornik u drugoj polovini XV i u XVI vijeku* (=Zvornik), *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine* (=GDI BiH) 18 (1968–1969) 142–143; А. Handžić, *Tuzla*, 29, 52–53; Е. Миљковић, *Смедеревски санџак 1476–1560. Земље – насеља – становништво* (=Смедеревски санџак), Београд 2004, 46–48.

⁹ А. Handžić, *Zvornik*, 142; Isti, *Tuzla*, 29; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 131.

¹⁰ К. Јиречек, *Историја Срба I*, 388; Ф. Бабингер, *Мехмед Освајач и његово доба*, Београд 2010, 150; *ИСН II*, 312 (М. Спремић); М. Спремић, *Деспот Ђураћ*, 544–545; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, Београд 2006; 150; М. Спремић, *Борбе за Смедерево 1458–1459. године* (=Борбе за Смедерево), у: *Пад Српске деспотовине 1459. године* (=Пад Српске деспотовине), ур. М. Спремић, Београд 2011, 223–224.

намере да се у оквирима овог рада опширније улази у многа питања биће скренута пажња само на значајније моменте из времена прве половине XV века који су од важности за разумевање османских наративних извора на основу којих се, пре свега, може ближе одредити контекст дешавања и време османског запоседања Подриња.

Најранији податак који несумњиво утврђује османску власт над Сребреницом, Зворником и целом Усором, како стоји у извору, потиче из 1462. године.¹¹ У прилог ближем датирању, од значаја је догађај из прве половине 1460. када је турски заповедник затражио и добио од краља Стефана Томаша (1443–1461) прелазе на реци Сави ка Славонији и Срему.¹² То би, ипак, био тек посредан доказ да је до тада успостављена контрола над североисточном Босном што би свакако подразумевало и власт над поменутиим местима. Тиме се датација ових догађаја померила на крај 1459. или почетак 1460. у зависности од тумачења.¹³

У питању је област на коју су српски деспоти проширили своју власт током првих деценија XV века и коју су, с повременим прекидима, држали све почетка 1458. године када је отпочео процес османског освајања територије Деспотовине. На исту област своје право је полагао и босански краљ, а потом у крајњој инстанци и угарски владар као њен сизерен. Ствари су посебно компликоване чињеницом да су српски деспоти и босански краљеви били истовремено и вазали османских султана. Преломним моментом се сматра запоседање Смедерева 1459. од када су области на левој обали Дрине остале отворене за нападе османских крајишника. Међутим, како је већ током 1458. скоро читава област Деспотовине била освојена тиме је, свакако, и турско присуство у западним областима, где су се, између осталог, налазили и значајни рудници, било несумњиво нешто ранијег датума. Мада је извесно да су

¹¹ К. Јиречек, *Историја Срба* I, 391, „in li luogi, in li quali Turchi hano dominio, intendendo etiam in questo Sreberniza, Suonich et tuta Vssora“ (закључак дубровачког Великог већа од 13. октобра 1462). Исти наводи и податак из дубровачког архива да је 1. априла 1462. Сребреница већ била турска; М. Динић, *За историју рударства*, I, 85–87; Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 168–169; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 321; А. Handžić, *Tuzla*, 28–29; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 131.

¹² I. Nagy – A. Nyári, *Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából (1458–1490)*, I (*Magyar diplomáciai emlékek* I), Budapest 1875, 6; В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, 535; М. Динић, *За историју рударства*, I, 86; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 322; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 131.

¹³ М. Динић, *За историју рударства*, I, 85–86 (почетком 1460); С. Ћирковић, *Историја Босне*, 322 (почетком 1460); А. Handžić, *Zvornik*, 142 (почетком 1460); Ј. Мргић, *Северна Босна*, 131 (крајем 1459. или почетком 1460).

освајања извршена с простора новоформираног Смедеревског санцака, при чему су њени војни заповедници били главни актери у тим дешавањима, чини се да је приказ дешавања ових догађаја лишен заједничког контекста.

Подриње, иза чега се с позиције Босне заправо крило рударско средиште Сребреница, представљало је с босанског становишта спорну територију још од маја 1410. када је Хрвоје Вукчић учинио територијалне уступке угарском краљу. Потврдивши права угарске круне, Жигмунду је, између осталих, тада предато рударско средиште Сребреница, укључујући и оближњу тврђаву Кучлат уз утврђења Бродар и Сусед која је подигао Хрвоје Вукчић.¹⁴ Убрзо, вероватно већ од јула 1411. Сребреница се нашла под управом деспота Стефана Лазаревића, вазала угарског краља.¹⁵ Поред чињенице да је деспоту Стефану предато на управу важно рударско средиште, које је по производним потенцијалима стајало одмах иза Новог Брда, од значаја је и померање границе државне територије Деспотовине западно од реке Дрине. Догађај се оквирно поклопио с временом када је деспот Стефан поново преузео обавезе према османском султану, у време када је османска држава почела поново да утврђује своје пољуљане позиције на Балканском полуострву. Након више од десетогодишњег застоја у спољно-политичким амбицијама, изазване поразом османског султана код Ангоре 1402. потом и периодом унутрашњих сукоба, управо су преко Босне током 1414. и 1415. Турци обновили своје позиције где су, поразивши угарску војску у долини Лашве (1415), истовремено потисли и примат угарске круне.¹⁶ Нешто раније, деспот Стефан је, увучен у

¹⁴ М. Динић, *За историју рударства*, I, 56; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 214; D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 129; J. Мргић, *Северна Босна*, 104. Питање просторног положаја утврђења Бродар и Сусед још увек остаје нерешено. Постоји мишљење да су се налазила у околини Сребренице, видети: М. Динић, *За историју рударства*, I, 56; D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 129, такође и карте бр. 9 и 10 на којима је Сусед убициран између Олова и Кучлата. О могућим положајима ових утврђења видети и: J. Мргић, *Северна Босна*, 116–118.

¹⁵ Иако се први пут у саставу Деспотовине помиње 1413. године, претпоставља се да је Сребреница добијена 1411. године пошто је утврђено да је деспот Стефан тада стекао бројне поседе у Угарској, видети: М. Динић, *За историју рударства*, I, 57–58; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 214; *ИСН* II, 85–86 (J. Калић), 322 (С. Ћирковић); А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 115–116; J. Мргић, *Северна Босна*, 105. О значају и рударској производњи Сребренице у средњем веку видети: Д. Ковачевић-Којић, *Средњовековна Сребреница XIV–XV вијек*, Београд 2010.

¹⁶ С. Ћирковић, *Две године босанске историје (1414–1415)*, *Историјски гласник (=ИГ)* 3–4 (1953) 29–42; Исти, *Историја Босне*, 240–243; М. Спремић, *Турски*

унутрашње сукобе османских претендента око власти, морао да изабере страну коју ће подржати што је резултирало, највероватније већ од 1413, обнављањем потчињеног односа према султану Мехмеду I (1413–1421).¹⁷ Попут босанске краљевине, и држава српског деспота се тако нашла у статусу двоструког вазалног односа, како према Угарској тако и према османском султану.

Мада је босанска властела већ на станку 1415. донела одлуку да поврати натраг Сребреницу све до 1439. тј. до првог пада Деспотовине, српски деспоти су били неоспорни господари већег дела Подриња.¹⁸ При томе, из сукоба босанског краља и деспота Ђурђа, област Деспотовине је додатно проширена обухвативши и области које су се пружале дуж доњег тока Дрине, укључујући и извесне делове Усоре.¹⁹ У настојању да потчини властеоску породицу Златоносовић, до 1425. сасвим извесно у вазалном односу према краљу Жигмунду²⁰ и за коју постоји назнака да је била у

трибутари у XIV и XV веку (=Турски трибутари), ИГ 1–2 (1970), 35–36, 40–41, 44; С. Ћирковић, О једном посредовању деспота Стефана између Угарске и Турске, Истраживања 16 (2005) 229–240; D. Lovrenović, Na klizištu povijesti, 196–201; Н. Исаиловић, А. Јаковљевић, Шах Мелек (прилог историји турских упада у Босну 1414. и 1415. г.), у: Споменица академика Симе Ћирковића, ур. Срђан Рудић, Београд 2011, 443–453.

¹⁷ М. Спремић, *Турски трибутари*, 23; *ИСН II*, 88–90 (Ј. Калић); А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 118–120. О периоду сукоба унутар османске државе видети: Х. Иналџик, *Османско царство*, Београд 1974, 26–28; С. Imber, *The Ottoman Empire, 1300–1481*, Istanbul 1990, 54–76; *Историја Османског царства*, пр. Р. Мантран, Београд 2002, 62–69 (Н. Ватен).

¹⁸ М. Динић, *За историју рударства*, I, 58–70; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 227, 243, 257–259; *ИСН II*, 94–95 (Ј. Калић); М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 90, 98, 110, 218.

¹⁹ М. Динић, *За историју рударства*, I, 74; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 265; *ИСН II*, 235–237 (С. Ћирковић); М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 154, 159–161; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 132–135.

²⁰ Став је заснован на подацима на које је указао Пал Енгел. Војвода Вукмир Златоносовић се од маја 1415. до августа 1420. појављује као поседник тврђаве Ђурђевац (мађ. Szentgyörgy) којој је припадао један од највећих поседа у Славонији. Посед је држао као краљевски *honor*, све до своје смрти 1425. када је поклоњен једном угарском великашу, видети: Р. Engel, *Neki problemi bosansko-ugarskih odnosa*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti 16 (1998) 60–61. Основано је претпоставити да је угарски краљ био сизерен и његовом брату Вукашину који га је наследио на положајима. Вукашин је највероватније погуљен у сукобу са краљем Твртком II чиме се ова породица угасила изгубивши мушке наследнике.

добрим односима с деспотом Ђурђем, негде у јесен 1431. десио се инцидент од чега је тек познато да је босански краљ сматрао да је претрпео „скандал“ од стране деспота усмерен ка босанској круни. Ови догађаји нису довољно познати, с тим да је извесно да је од 1433. деспот Ђурађ својој власти, придодао и тврђаву Зворник и вероватно оближње утврђење Теочак²¹, до тада све у поседу Златоносовића. У једној доцнијој алузији на ове догађаје, пореклом из Дубровника, из 1451, тврдило се да је деспот Ђурађ постао господар Усоре и Зворника тако што је, заједно са Сандаљем Хранићем, *откупио земљу краља Твртка* од султана.²² То указује да је кључна подршка обезбеђена дипломатском делатношћу деспота Ђурђа у Једрену где је, свакако и финансијски, могао да наступи са боље позиције у односу на босанског краља.²³ Није познат став угарског краља по питању сукоба његових вазала, а и питање је и у коликој мери је сматрао да су тим чином повређена његова права.

Одредбе уговора у Тати из 1426.²⁴ указују да се Угарска краљевина, номинално, није одрекла својих позиција у Подрињу. Тада је било предвиђено да се поједине тврђаве западно од Дрине, до тада у власти деспота Стефана, врате угарском краљу.²⁵ Доцнији подаци указују да се

²¹ О питању Теочака видети: А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 134–135.

²² К. Јиречек, *Трговачки путеви и рудници*, 252, нап. 120; С. Ђирковић, *Херцег Стефан Вукчић-Косача и његово доба* (=Херцег Стефан), Београд 1964, 166. Исти, *Историја Босне*, 265; М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 160.

²³ М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 155–161.

²⁴ G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* (=CD), X/6, Budae 1844, 809–813; Ч. Мијатовић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, I, Београд 1880, 391–400; L. Thallóczy, *Prilozi k objašnjenju izvora bosanske historije*, Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini V/2 (1893) 181–184; Ј. Радонић, *Споразум у Тату 1426. и српско угарски односи од XIII до XVI века*, Глас СКА 187 (1941) 179–181; Ј. Калић-Мијушковић, *Београд*, 101, 372 нап. 90.

²⁵ G. Fejér, *CD* X/6, 811. Осим што је извесно да се у уговору наводе и места западно од Дрине још увек нису добијени сигурни одговори. Проблем се своди на прецизно одређивање положаја утврђења Бродар и Сусед (видети: нап. 14 у овом раду) будући да се уз њих одређује тврђава Сокол *in contrata Polanch*. Такође, остаје нерешен и проблем убикације тврђаве Тишница (*Thysnicza*) у области *Ozaz* која се, извесно, може довести у везу са доцнијим поменом „тишачке власти“ (1458). Проблем је додатно отежан чињеницом да су уговор у Тати (1426) и повеља босанског краља Стефана Томаша великом логотету Стефану Ратковићу (1458), где се јавља појам **8** **ВЛАСТЕ ТИШАЧКОИ**, познати на основу познијих преписа. Уп. F. Rački, *Prilozi za sbirku srbskih i bosanskih listina* (=Prilozi), Rad JAZU I (1867) 157; Ј. Радонић, *Споразум у Тату*, 178, 184; М. Динић, *За историју рударства*, I, 73; *ИСН* II, 220 (М. Спремић); I. Prlender, *Sporazum*

Угарска, осим у случају Београда, није стриктно држала овог уговора. Деспот Ђурађ је, уредивши односе са угарским краљем, вероватно задржао већину поседа, укључујући и оне који су се налазили западно од Дрине.²⁶ Упоредо, све већи значај османског султана показује да су се крупније промене могле десити једино уз његову сагласност. Директну управу у деспотовим земљама, подразумева се и над Сребреницом, Турци су остварили у периоду 1439–1444.²⁷ Управо за овај период су сачувани подаци у османским изворима који показују да су Турци област рударског Подриња посматрали као једну целину, а њу су чинила рударска средишта с обе стране реке Дрине.²⁸ Признавањем обновљене државе деспота Ђурађа уговором у Једрену (потврђеним потом у Сегедину од стране угарског краља)²⁹, Турци су му, између осталог, признали обнову власти и западно од Дрине.³⁰ Последице

и Tati 1426. i Žigmundovi obrambeni sustavi, *Historijski zbornik* 44–1 (1991) 32–40; С. Ћирковић, „Црна Гора“ и проблем српско-угарског граничног подручја, у: Ваљево. Постанак и успон градског средишта, Ваљево 1994, 66–67; А. Веселиновић, *Граница између Србије и Босне у XV веку*, 96–97; Исти, *Држава српских деспота*, 129, 135, нап. 102; С. Мишић, *Поседи великог логотета Стефана Ратковића*, у: Моравска Србија. Историја – култура – уметност, Крушевац 2007, 8, 12–13, 18; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 116–118.

²⁶ Ј. Калић-Мијушковић, *Београд*, 101; М. Спремић, *Мачванска бановина*, 23–27; *ИСН* II, 220 (М. Спремић); Исти, *Деспот Ђурађ*, 97–99; С. Ћирковић, „Црна Гора“ и проблем српско-угарског граничног подручја, 64–70; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 128–131.

²⁷ М. Динић, *За историју рударства*, I, 74–77; М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 218, 246–247, 255, 263–264, 277.

²⁸ ВОА, *MAD* 176, 100b. Сачувана белешка указује на период Мурата II тиме и време првог пада Деспотовине да су се у један закуп (муката) убрајали рудници попут Сребренице, Саса, Ђевања с леве стране Дрине као и Зајача, Крупањ, Црнча, Бохорина и Јагодна Глава с десне стране Дрине.

²⁹ К. Јиречек, *Историја Срба* I, 366–370; Н. İnalçık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*, I, Ankara 1954, 1–53. Наведено поглавље је, као засебан текст, објављено у преводу Е. Ковачевића, видети: Н. İnalçık, *Pitanje Segedinskog mira i kriza turske države 1444. godine*, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 12–13 (1962–63) 269–306; *ИСН* II, 254–258 (М. Спремић); М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 286–297.

³⁰ У попису градова који се налазе у делу пољског историчара Јана Длугоша (1415–1480) наведен је Сребреник што се односи на истоимено утврђење код Сребренице. Томе би се, евентуално, могао додати и непознати *Surin* уколико би се тај назив односио на тврђаву Шубин, у области Подриња источно од Сребренице, која се јавља у османским изворима, видети: Ј. Długoss, *Historiae Polonicae*, XII, ed. А. Prezdziecki, Cracoviae 1876, 703; Ч. Мијатовић, *Деспот Ђурађ Бранковић*, I, 383; М. Динић, *За историју рударства*, I, 77; *ИСН* II, 260–261 (М.

првог пада Деспотовине исказале су се током наредног периода. Од 1444. када је краљ Стефан Томаш истерао турску посаду из Сребрника, утврђења изнад Сребренице, па све до 1455. Сребреница ће неколико пута прелазити час под босанску, час под управу српског деспота.³¹ Испоставиће се да је пресудну улогу у уређивању односа опет имао османски султан. Склапањем споразума деспота Ђурђа с Портом 1451. по ступању султана Мехмеда II на власт, а потом и 1457. када је признат и деспот Лазар, област Подриња и извесни делови Усоре и даље су у границама Деспотовине.³²

Промене, испоставиће се, краткотрајне природе десиле су се након смрти деспота Лазара 20. јануара 1458. У покушају да искористи околности босански краљ је брзо реаговао и већ 22. фебруара је било познато да је, у међувремену, запосео Сребреницу и још једанаест тврђава које су до тада биле у власти деспота. Од тога је за себе задржао Сребреницу уз, вероватно, Зворник и Теочак док је остатак поделио подрињској властели Ковачевић и Станчић која му се, притом, заклела на верност.³³ Уколико се има у виду да је Угарска, у пролеће 1458, била неспремна да реагује због изненадне промене на престолу³⁴, за османску војску (а треба имати у виду да је можда било више од једне) је било јасно да је већ увелико била у покрету. По свим извештајима се очекивао напад на Деспотовину, до чега је дошло, у мају те године.³⁵ Извори не говоре какав су став Турци заузели према територијалном проширењу Босне ка

Спремић); М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 297; С. Мишић, *Обнова Деспотовине и њене границе (1444–1459)*, у: *Пад Српске деспотовине*, 64, 68.

³¹ М. Динић, *За историју рударства*, I, 77–80; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 279–281, 289–290; М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 284, 299–300, 307–309, 315, 326–329, 334, 348–349, 369–370, 376, 460.

³² М. Динић, *За историју рударства*, I, 79, 84; М. Спремић, *Турски трибутари*, 24–26; Исти, *Деспот Ђурађ*, 361–370, 502; А. Веселиновић, *Држава српских деспота*, 143–147.

³³ I. Nagy – A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek* I, 6; В. Макушев, *Историјски споменици јужних Словена II*, Београд 1882, 204; К. Лиречек, *Историја Срба I*, 390; М. Динић, *За историју рударства*, I, 85; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 316; *ИСН II*, 307 (М. Спремић); М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 517; Исти, *Борбе за Смедерево*, у: *Пад Српске деспотовине*, 219; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 131.

³⁴ Ј. Калић-Мијушковић, *Београд*, 179–185; Р. Engel, *The Realm of St Stephen*, 298–300; *Историја Мађара*, 92–93.

³⁵ *ИСН II*, 307–308 (М. Спремић); М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 154, 159–160; Исти, *Борбе за Смедерево*, 216–217; А. Крстић, *Пад Србије из угла освајача: Ашкнапшазаде и Дурсун-бег (=Пад Србије)*, у: *Пад Српске деспотовине*, 310–311.

обалама Дрине. О томе се више да наслутити на основу акција које су, убрзо након тога, предузели. Познато је да су већ током фебруара месеца 1458. Турци упали у Босну. Сасвим је извесно да је циљ напада била област босанског краља. Крајем марта или почетком априла 1458. Стефан Томаш је склопио мир са султаном и пристао је на 9.000 дуката годишњег харача. Правдајући се потом због склопљеног мира, пре свега јавности у Угарској, изјављивао је да је био принуђен на то „не могавши да поднесе толики бес на својим леђима“.³⁶ На први поглед, ова акција указује на намеру османског султана да босанског краља приведе редовнијој исплати годишњег харача, због чега су у прошлости често и избијали сукоби. Међутим, Сима Ћирковић је давно констатовао да је износ харача утврђен том приликом био знатно нижи у односу на сва ранија потраживања Турака.³⁷ То могуће указује на извесне уступке с обе стране. Цену коју је босански краљ тада могао да плати, што можда објашњава нижи износ харача, могла је бити рударска Сребреница. На такву могућност посредно указују османски извори, о чему ће бити речи у даљем тексту, који несумњиво утврђују да је Сребреница, односно њена тврђава Сребрник већ била у османским рукама пре коначне предаје Смедерева – 20. јуна 1459.

Током пролећа 1458. одиграли су се крупни догађаји у суседној Деспотовини. Наместо деспота Лазара, почетком фебруара, управу је преузело намесништво – удовица преминулог деспота Јелена Палеолог, слепи Стефан Бранковић и Михајло Анђеловић. Краћи период намесништва је окончан сукобом проугарске струје коју је водила Јелена Палеолог са протурски настројеним делом смедеревске властеле чији је вођа био Михајло Анђеловић, рођени брат великог везира Махмуд-паше. У инциденту од 31. марта, након побуне која је избила у Смедереву пошто је у тврђавски простор пуштен турски заповедник с мањим одредом војске, утамничен је Михајло Анђеловић. Након неуспешног покушаја, у време Ускрса, да се изгледе односи у преговорима са султаном у Једрену, почетком маја су отпочела турска освајања која су, до почетка јула, резултирала запоседањем главних утврђења и највећег дела територије Деспотовине. Поред Смедерева које се успешно одбранило од опсаде, до краја августа 1458. одржала се и Голубачка тврђава. Предаја њене посаде

³⁶ I. Nagy – A. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek* I, 18; В. Макушев *Историјски споменици јужних Словена* II, 115; К. Жиречек, *Историја Срба* I, 386; М. Динић, *За историју рударства*, I, 85 (пре 21. априла 1458); С. Ћирковић, *Историја Босне*, 316–317; М. Спремић, *Деспот Бурађ*, 517; Исти, *Борбе за Смедерево*, 219.

³⁷ С. Ћирковић, *Историја Босне*, 316–317. Уп. М. Спремић, *Турски трибутари*, 34–40.

изазвала је покрет угарског краља који се спустио у области јужних граница. У октобру 1458. боравио је у Београду где је примио босанско посланство с циљем преговора о остварењу династичког брака између смедеревског и босанског двора.³⁸

Није извесно ко је дао иницијативу у преговорима око склапања брака две династије. Први контакти су успостављени већ након фебруара 1458. с тим да су обе заинтересоване стране остављале простор и другачијим решењима. Босански краљ је истовремено већ био у преговорима око склапања брака свог наследника Стјепана Томашевића и са породицом миланског војводе, док је деспотица Јелена Палеолог, почев од априла месеца 1458, водила преговоре и са Угарском око замене Смедерева и Голупца за деспотове поседе у Угарској.³⁹ Османски извори, што је од интереса, посебан акценат стављају на овај догађај који је по свој прилици убрзао пад Смедерева и изазвао нове турске упаде у босанске области. Став Матије Корвина, утаначен током преговора у Београду, октобра 1458, био је да се краљ Стефан Томаш мора лично појавити на предстојећем сабору угарских сталежа који је био заказан за почетак децембра у Сегедину. Добивши пристанак угарског краља, при чему је морао да се обавезе да ће престати да плаћа харач Турцима и да ће морати да покрене рат против њих, краљ Стефан Томаш се у јануару 1459. упутио натраг у Босну како би се реализовао уговорени брак између наследника босанског и смедеревског престола.⁴⁰ У време његовог повратка у Босну, четири турска крајишка заповедника, од којих је један био Иса-бег Исхакбегоглу, већ су опседали Бобовац и Врандук где су се

³⁸ Ј. Калић-Мијушковић, *Београд*, 183–184; С. Ћирковић, *Голубац у средњем веку*, Пожаревац 1968, 22–24; *ИСН II*, 306–309 (М. Спремић); М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 515–516, 520–532, 537–538; Исти, *Борбе за Смедерево*, 215–221; А. Крстић, *Пад Србије*, 308–318.

³⁹ В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, 527–529; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 317–318; Ј. Калић-Мијушковић, *Београд*, 182–184; М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 535–538; Исти, *Борбе за Смедерево*, 218–220; Н. Исаиловић, *Брачни планови Котроманића и државна политика Босне половином XV века (=Брачни планови Котроманића)*, у: *Пад Српске деспотовине*, 205, 209–212; Ђ. Бубало, *Поседи српских деспота у одбрамбеним плановима Краљевине Угарске 1458. и 1459. године*, у: *Пад Српске деспотовине*, 229–243.

⁴⁰ В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, 529; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 318; М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 536–539; Исти, *Борбе за Смедерево*, 221; Н. Исаиловић, *Брачни планови Котроманића*, 211.

налазили принц Стјепан и краљев брат Радивој Остојић.⁴¹ Напад на ове тврђаве у Босни указује на вероватну обавештеност Турака о суштини преговора између деспотице Јелене и краља Стефана Томаша. Истовремено, тиме је и мир склопљен априла 1458. престао да важи. Стјепан Томашевић је успео да се извуче из опседнутог Бобовца и да се заједно са стрицем Радивојем који се налазио током опсаде у Врандуку, преко Угарске упути ка Смедереву где је стигао у пратњи мањег угарског одреда и преузео деспотску власт 21. марта 1459.⁴²

Његов долазак у Смедерево, по свој прилици, није протекао у пријатној атмосфери. Ослоњен на подршку малобројне и непожељне угарске војске наспрам себе је имао и протурску странку која је могла да се ослони на све присутније османске војне одреде. Седам дана након венчања између новог деспота и Јелене Бранковић, из Смедерева је, 8. априла, протеран слепи Стефан Бранковић.⁴³ Поред главнине османске војске која се током пролећа 1459. окупљала код Крушевца, ишчекујући долазак султана Мехмеда II који је до краја марта већ пристигао у Софију, у исто време су се и на угарским границама према Срему налазили знатнији војни одреди под командом великог везира Махмуд-паше. Та војска је до почетка априла већ била провалила у Славонију и одатле извела већи број заробљеника⁴⁴ што уз поменуто присуство османских заповедника у Босни указује на сукобе са босанским краљем и Угарском на ширем простору. Покушај Стефана Томаша, половином априла, да се ослободи турске посаде у Ходидједу, главном турском упоришту у Босни, није дао резултат.⁴⁵ Извори не осветљавају у детаљима даље догађаје. Извесно је да су се у позадини боравка Махмуд-паше на простору некадашње Деспотовине, вероватно, одвијали и преговори између Смедерева, босанског краља и султана што је, у крајњем исходу, довело

⁴¹ F. Palacký, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens und seiner Nachbarländer im Zeitalter Georg's von Podiebrad (1450–1471)* [Fontes rerum Austriacarum II/20], Wien 1860, 171–172. Уп. К. Јиречек, *Историја Срба I*, 388; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 318.

⁴² К. Јиречек, *Историја Срба I*, 388; В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, 530; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 318; *ИСН II*, 310 (М. Спремић); М. Спремић, *Деспот Бугај*, 538–539; Исти, *Борбе за Смедерево*, 221.

⁴³ *ИСН II*, 310–311 (М. Спремић); М. Спремић, *Деспот Бугај*, 539–540; Исти, *Борбе за Смедерево*, 221–222.

⁴⁴ I. Nagy – A. Nyári, *Magyar diplomáciai I*, 43, 46–47; *ИСН II*, 312 (М. Спремић); Исти, *Деспот Бугај*, 544; Исти, *Борбе за Смедерево*, 223.

⁴⁵ К. Јиречек, *Историја Срба I*, 388; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 317; М. Спремић, *Деспот Бугај*, 544.

до предаје Смедеревске тврђаве. Процес је, по свој прилици, ушао у последњу фазу до почетка јуна када се Махмуд-паша придружио султану који је тада још увек боравио у Софији. Осим што је извесно да је Смедеревска тврђава предата 20. јуна 1459, због чега је угарски краљ посебно оптуживао Радивоја Остојића, сам ток преговора није оставио знатнијег трага у изворима.⁴⁶ Нешто више светла на те догађаје бацају османски извори који, мада се исказом у главним цртама односе на предају Смедерева, указују и на улогу коју је босанска страна имала у томе.

Од османских хроничара, у погледу аутентичних исказа, односећи се на ове догађаје издвајају се Дурсун-бег⁴⁷, Ашикпашазаде⁴⁸ и псеудо-Рухи⁴⁹. Њихови искази се, с правом, могу сматрати аутентичним

⁴⁶ В. Ђоровић, *Хисторија Босне*, 533–534; М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 546; Исти, *Борбе за Смедерево*, 224–225; Ђ. Тошић, *Босанска називи „кривица“ за пад Српске деспотовине*, у: *Пад Српске деспотовине*, 186–188.

⁴⁷ Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, nşr. М. Arif, *Târih-i Osmâni Encümeni Mecmu'ası İlavesi*, İstanbul 1330 (1912); Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, haz. М. Tulum, İstanbul 1977 (издање коришћено у овом раду); Tursun Beg, *The History of Mehmed the Conqueror*, eds. Н. İnalcık, R. Murphey, Minneapolis – Chicago 1978 (факсимил текста са сумарним преводом). Његова историја је, делимично, на основу издања из 1912. преведена у: Г. Елезовић, *Турски извори за историју Југословена. Два турска хроничара из 15. века (=Турски извори)*, Браство 26 (1932) 90–125; Н. İnalcık, *Tursun Beg. Historian of Mehmed the Conqueror's Time*, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes LXIX (1977) 55–71 (прештампано у: Н. İnalcık, *The Middle East and the Balkans under the Ottoman Empire. Essays on Economy and Society*, Bloomington 1993, 417–431). Његово дело је у великој мери засновано на личном искуству и доноси бројне детаље непознате другим ауторима.

⁴⁸ Због популарности дела и бројних сачуваних рукописа постоји више издања ове хронике: Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, neşredilen Âlî Bey, İstanbul 1332 [1914]; Âşık Paşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, ed. F. Giese, Leipzig 1929; Âşıkpaşaoğlu Ahmed Âşikî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, düzenliyen Ç. N. Atsız, у: *Osmanlı Tarihleri*, İstanbul 1949, 77–319; Âşık Paşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, haz. K. Yavuz – М. А. Yekta Saraç, İstanbul 2010²; *Âşıkpaşazâde Tarihi (Osmanlı Tarihi, 1285–1502)*, haz. N. Öztürk, İstanbul 2013; превод Глише Елезовића је рађен према првом издању из 1914. и приликом коришћења је нужно сравњивање са оригиналним текстом, Г. Елезовић, *Турски извори*, 51–90.

⁴⁹ *Rûhî Târîhi. Oxford nüshası*, haz. Y. Yücel – Н. Erdoğan Cengiz, Belgeler XIV/18 (1992) 359–472 (+ факсимили). Рухи је потпуно оригинални извор за период Мехмеда II и Бајазита II до 1484. године, уп. Н. İnalcık, *The Rise of Ottoman Historiography*, у: *Historians of the Middle East*, eds. B. Lewis and P. M. Holt, London 1962, 162 (прештампано у: Н. İnalcık, *From Empire to Republic. Essays on Ottoman and Turkish Social History*, İstanbul 1995, 10). Због нерешеног питања ауторства ове хронике у раду је коришћен израз *псеудо-Рухи*.

сведочанствима, међусобно независним. Свакако, ове хронике као и сваки наративни извор, садрже извесна ограничења али представљају изворни материјал првог реда.⁵⁰ Мада савременици догађајима, узимајући и лично учешће у њима, Дурсун-бег и Ашикпаша у својим исказима доносе погрешну годину последњег похода на Смедерево – хицретска 864. (29. X 1459–16. X 1460)⁵¹, што исто чини и псеудо-Рухи смештајући дешавања у 1458. годину (хицретска 862).⁵² Тачна година је сачувана у другој групи, по времену настанка сродних и међусобно зависних извора, попут историје Оруч-бега или Анонимних хроника где су, као изворна подлога, употребљени и званични календари (*таквим*).⁵³ Будући да су коришћени као предложак за уношење најважнијих догађаја у датој години, у овим изворима је исправно наведена 863. хицретска година (8. XI 1458–28. X 1459).⁵⁴ Насупрот томе, сведочанства су за овај период лишена бројних додатних детаља управо због литерарног ограничења исказа ових календара. Трећом групом наративних извора могу се сматрати хроничари где, пре свега, спадају Нешри и Кемалпашазаде⁵⁵, временски врло блиски

⁵⁰ Осим што су савременици овим догађајима, заједничко им је да њихова дела настају у првим годинама владавине султана Бајазита II, и на његову личну иницијативу. Тада је упућен снажан подстицај за записивање дотадашњих постигнућа османских султана у складу са владарском идеологијом. Управо се његова владавина сматра временом пуног развоја османске историографије. Хронике, стога, настају са извесне временске дистанце што никако не умањује њихову изворну вредност. Више о томе видети: Н. İnalçık, *The Rise of Ottoman Historiography*, 152–167; С. Imber, *The Ottoman Empire*, 1–13; С. Kafadar, *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, Berkeley – Los Angeles – London 1995, 90–105.

⁵¹ Âşık Paşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 427; Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, 104.

⁵² *Rûhî Târihi*, 453–454.

⁵³ О овој врсти извора видети: *Osmanlı Tarihine Ait Takvimler*, I, haz. N. Ç. Atsız, İstanbul 1961; *İstanbul'un Fethinden Önce Yazılmış Tarihi Takvimler*, yay. O. Turan, Ankara 1984² (прво издање 1954); Н. İnalçık, *The Rise of Ottoman Historiography*, 157–159; V. L. Ménage, *The 'Annals of of Murād II'*, Bulletin of the School of Oriental and African Studies 39/3 (1976) 570–584; İsti, *Sultan II. Murad'ın Yıllıkları*, Tarih Dergisi 33 (1981) 79–88.

⁵⁴ *Oruç Beğ Tarihi* (Giriş, Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım), haz. N. Öztürk, İstanbul 2008; *Die altosmanischen anonymen Chronik*, I-II, nşr. F. Giese, Breslau 1922 – Leipzig 1925; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman* – F. Giese neşri – haz. N. Azamat, İstanbul 1992; *Anonim Osmanlı Kroniği (1299–1512)*, haz. N. Öztürk, İstanbul 2000.

⁵⁵ *Kitâb-ı Cihan-Nümâ. Neşri Tarihi (=Neşri Tarihi)*, II, yay. F. R. Unat – M. A. Köymen, Ankara 1957; *Cihân-nümâ (Osmanlı Tarihi 1288–1485)*, haz. N. Öztürk, İstanbul: Çamlıca 2008; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter, haz. Ş. Turan, Ankara 1954 (факсимили); İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. Defter (Tenkidli transkripsiyon), haz. Ş. Turan, Ankara 1991² (прво издање 1957).

првој групи извора, који су се, поред других облика информисања, користили управо и делима поменутих хроничара или заједничким изворима. У последњу групу се могу сврстати доцнији хроничари XVI и XVII века – Садедин, Мустафа Али, Солак-заде, Мунецимбаши итд. Будући да су сви писали опште историје османске државе, вредност њихових дела расте како се приближавају времену у ком су живели, док за раније периоде, укључујући и време султана Мехмеда II, углавном, понављају сведочења ранијих хроничара који су чинили њихову изворну подлогу.⁵⁶

Дурсун-бег је лично узео учешће у походу Махмуд-паше на Србију 1458. када су освојена главна утврђења и сходно томе наглашава његове заслуге. Међутим, поход из 1459. везује за султана за ког каже да је те године одлучио да освоји Смедеревску тврђаву. Његов исказ је, за разлику од детаљног приказа догађаја из 1458, крајње сажет с тим да доноси важну просторну одредницу о предаји Смедерева. Насупрот устаљеном мишљењу, пре свега у српској историографији, да је султану Мехмеду II под зидинама Смедерева предата тврђава⁵⁷, савременик Дурсун-бег сам чин везује за Софију, где се тада налазио султанов логор и где су му предати кључеви Смедеревске тврђаве.⁵⁸ Код псеудо-Рухија, пад Смедерева је повезан с догађајама из 1458. што је узрочно гледано тачно, али су два хронолошки заправо одвојена догађаја смештена у исту годину. У извесној мери, погрешно је дат и редослед главних дешавања. У овој хроници, догађаји су временски обликовани око доласка султана

⁵⁶ Hoca Sâdettin, *Tâcü 'l-tevârih*, I, İstanbul 1279; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü 'l-Tevarih* III, yalınlaştıran İ. Parmaksızoğlu, Ankara 1992; Mehmed Hemdemî Çelebi Solakzâde, *Solakzâde Târîhi*, İstanbul 1297 [1880]; Münecsimbaşı Ahmed b. Lüftullah, *Camiü 'd-Duvel. Osmanlı Tarihi (1299–1481)*, haz. A. Ağırakça, İstanbul 1995; Gelibolulu Mustafa 'Âlî Efendi, *Kitâbü 'l-Târîh-i Künhü 'l-Ahbâr*, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesindeki 901 ve 920 No.'lu Nüshalara Göre, I/1, haz. A. Uğur, M. Çuhadar, A. Gül, İ.H. Çuhadar, Kayseri 1997.

⁵⁷ Видети нап. бр. 10 у овом раду. На ову чињеницу скренуо је пажњу још Н. Inalcık, *Mehmed The Conqueror (1432–1481) and His Time*, Speculum 35/3 (1960) 421.

⁵⁸ Tursun Bey, *Târîh-i Ebü 'l-Feth*, 104–105. “[...] Vakta ki şehir-i Sofya muhayyem-i hıyam-ı devlet oldı, hücum-ı asker-i kattalden kefer-i Semendire hevl-nak olup, isti'are-i ecniha-i tuyur-ı tiz-per idüp mefatih-i kal'ayı karşı gönderdiler, ve baş u canlarına aman dileyüp kal'ayı teslim ittiler”. Видети и: Г. Елезовић, *Турски извори*, 89. Од интереса је да Дурсун-бег наводи да су „смедеревски неверници“ затражили милост (*amân*) од султана што указује на уобичајене методе приликом преговора око предаје. О институцији амана видети: А. Фотић, *Институција амана и примање подаништва у Османском царству*, ИЧ 52 (2005) 225–256.

Мехмеда II у Скопље након успешно окончаног похода на Мореју.⁵⁹ У даљем исказу, псеудо-Рухи догађаје обликује око Махмуд-паше ког је султан упутио у Србију (*Laz-ili*), пошто је у Скопље стигла вест да се окупља угарска војска с намером да пређе на територију Смедерева. Даље се говори о освајању Ресаве, Островице (тур. *Sifricehisar*), Голупца (*Güğercinlik*) и, на крају, о освајању Авале (*Havale*) насупрот Београда.⁶⁰

Несумњиво је да псеудо-Рухи говори о догађајима из 1458. те нема потребе улазити у детаљнија појашњења. Уосталом, том годином и датира догађаје. Након што је известио о освајањима у Србији, псеудо-Рухи сведочи да се велики везир пошао султану (у Скопље). Махмуд-паша је октобра месеца заиста пристигао у Скопље, након што је успешно окончао освајачки поход у областима Деспотовине. О дешавањима у Скопљу поуздано сведочи и Ашикпаша који је тада, такође, тамо боравио. Према његовом сведочењу, управо је Махмуд-паша донео вест о сакупљању угарске војске у пограничном простору, а за коју је у међувремену стигао извештај да је из Београда продрла у унутрашњост Србије.⁶¹ Након сусрета Махмуд-паше и султана у Скопљу, псеудо-Рухи даље сведочи да је султан кренуо за Софију и да му је на путу према њој дошао посланик босанског краља који је предложио да му султан у замену за Смедерево уступи Сребреницу, на шта је султан првобитно пристао, након чега су султану предати кључеви града.⁶² Како је управа босанског краља (заправо

⁵⁹ *Rûhî Târîhi*, 453–454. Боравак султана у Скопљу поуздано је документован где је пристигао почетком октобра 1458. Овде се налазио и почетком месеца новембра: Н. Šabanović, *Krajište Isa-bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*, Sarajevo 1964, 22, 103, 113, 115; Б. М. Недељковић, *Дубровачко-турски уговор од 23. октобра 1458. године*, Зборник Филозофског факултета (=ЗФФ) 11–1 [Споменица Јорја Тадића], Београд 1970, 390–391; С. Imber, *The Ottoman Empire*, 170–173; А. Крстић, *Пад Србије*, 318.

⁶⁰ *Rûhî Târîhi*, 454. Напад угарске војске несумњиво је посведочен у јесен 1458, уп. М. Спремић, *Борбе за Смедерево*, 220.

⁶¹ Aşık Paşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 426.

⁶² *Rûhî Târîhi*, 454. “[...] padişah-ı İslam andan Sofya’ya teveccüh idicek yolda Bosna Kralı’nun ilçisi gelüb Sernik’i [Srebrenik] taleb idüb Semendire’yle istibdal itmek isteyecek Padişah dahi razı olub Semendire’yi kabz idi.” У основи исти податак су донели Нешри (*Neşri Tarihi*, II, 736–737) и Садедин (Носа Sâdettin, *Tacü’-tevarih*, I, 469–470; Носа Sadettin Efendi, *Tacü’-tevarih* III, 38) с тим да је у оба случаја назив места прочитан „Serayinik“ што треба читати „Сребреник“. Недим Филиповић је поменуто место на основу издања Садедина из 1862. протумачио као Сарајево што је доцније преузето у литератури, в. Н. Филиповић, *Неколике биљешке око Смедерева*, у: Ослобођење градова у Србији од Турака 1867–1862, ур. В. Чубриловић, Београд 1970, 141; М. Спремић, *Десном Ђурађ*, 544, нап. 37; Исти, *Борбе за Смедерево*, 223–224.

Стјепана Томашевића) у Смедереву постала могућа тек од марта 1459, овде се очигледно ради о анахроном догађају будући да основни текст пседо-Рухија, у главним цртама, одговара догађајима из 1458. Међутим, помен посланства босанског краља које је носило кључеве Смедерева припада догађајима из јуна 1459. Османски хроничар је очигледно сажето изложио дешавања која припадају двома, сукцесивним годинама. У оба случаја су у средишту пажње били догађаји везани за поход на Смедерево. Ако се има у виду место где је обављена предаја кључева, слаже се са сведочењем Дурсун-бега да се то збило далеко од Смедерева, мада не и у Софији већ негде на путу ка њој. Питање просторног одређења овог догађаја исцрпљује се сведочењем савременика Енверија који га везује за Пирот (Şehirköy)⁶³, што опет показује да још један од савременика догађају не казује да је султан Мехмед II тада дошао под Смедерево.

Помен турске власти у Сребреници о чему сведочи псеудо-Рухи, и покушај преговора у вези с тим поседом, од значаја су за разумевање османских освајања у Подрињу. Ашикпаша доноси један значајан податак који је с тим у индиректној вези те допуњује недовољно познату ширу слику дешавања. Приликом описа освајања Смедерева 1459. Ашикпаша је сматрао битним да наведе да циљ султановог похода није било Смедерево већ Зворник.⁶⁴ Поред тога што тај податак указује да је у пролеће 1459. ова тврђава још увек била у босанским рукама, његово сведочење у дешавања укључује и ширу област Подриња. Исти сведочи да је султан Мехмед II кренуо на ову тврђаву, истовремено када је Махмуд-паша упућен под Смедерево. Од значаја је да се у таквом контексту говори о преговорима са босанским краљем који је, не желећи сукоб са султаном, у договору са Михајлом Анђеловићем пристао да преда смедеревско утврђење. Ашикпаша закључује излагање констатацијом да је тврђава предата, а да султан још није ни стигао под Зворник.⁶⁵

⁶³ *Düstûrnâme-i Enverî (19–22. Kitaplar) [Osmanlı Tarihi] (1299–1465)*, haz. N. Öztürk, İstanbul: Çamlıca 2012², 48. Енвери даје тачну годину, а текст од интереса гласи: “Çün sekiz yüz altmış üç oldu sal / Lâz-ili’ne şâh kıldı intikâl / Şehirköy’e erdi ol şâh-ı ferîd / Pes Semendire’den erişdi kilîd / Muhkem eyledi Semendire’yi şâh / Gîtîdi İstanbul’a andan tutdu râh”.

⁶⁴ Âşık Paşazâde, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, 426. “Çünkim padişah devlet-ilen İzvornig’a teveccüh itdi, Bosna kralı ol demde Semendire’ye hakim olmuş-ıdı [...]”.

⁶⁵ Âşık Paşazâde, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, 426; Мада су ови подаци познати на основу превода Г. Елезовића, податак о намеравању походу на Зворник није посебно привукао пажњу. Притом, превод Елезовића је непотпун пошто су у питању две синхроне радње, а не једна која је потом следила другу. Исправан

Сведочење Ашикпаше захтева извесне напомене. Познато је да ниједан расположиви извор не говори о доласку султана Мехмеда II у Подриње 1459. године. На претходним редовима је указано да је према османским хроникама султан најдаље стигао до Софије, односно Пирота. Међутим, треба имати у виду да су извесне претходнице османске војске сасвим могуће биле упућене и ка Зворнику. Почетком 1459. године приликом опсаде Бобовца и Врандука у Босни је већ боравио скопски крајишник Иса-бег Исакоглу. Управо је Скопље, где је Ашикпаша поуздано боравио крајем 1458. било основна база ове крајишке породице која је држала под надзором путеве ка Босни и Србији. Ашикпаша је лично познавао Исахака-бега, оца Иса-бега, логично и његове наследнике, и на појединим местима у својој хроници је доносио сведочења која су потицала из ове средине.⁶⁶ Тиме се може објаснити обавештеност аутора и помен похода на Зворник где би, по већ устаљеној пракси, учествовали скопски крајишници као претходница главнине османске војске.

Помен Михајла Анђеловића захтевао би ревизију одређених питања која се тичу саме личности као и похода на Деспотовину 1458. и 1459, што, због теме и садржине овог рада датог у наслову, није намера. Сведочење Ашикпаше, познато преко превода Г. Елезовића до сада је интерпретирано у складу с догађајем од 31. марта 1458. када је Михајло Анђеловић утамничен због тога што је оптужен да је пустио турску војску у Смедеревску тврђаву. Закључено је да је Ашикпаша сажимањем догађаја помешао околности и да је анахорно приписао улогу Михајла Анђеловића 1459. години, а не 1458. То се, за сада, може условно прихватити, с тим да је потребно истаћи да је приказ Ашикпаше о овим догађајима потпуно самосталан и доноси детаље о којима други хроничари не говоре. Свака сличност с хроникама попут Нешријеве или Садединове заправо указује на извор који су они користили.⁶⁷

превод би гласио: „Смедерево су предали људима који су дошли до Смедеревске тврђаве, а да султан није ни стигао до Зворника“ (Hünkar İzvornuga'a varmadın Semendire hisarına varan adamlarına Semendire'yi teslim itdiler). Уп. Г. Елезовић, *Турски извори*, 79; А. Крстић, *Пад Србије*, 309.

⁶⁶ Âşık Paşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 394, 398–399, 424.

⁶⁷ Âşık Paşazâde, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, 426, уп. *Neşri Tarihi*, II, 736–737; Hoca Sâdettin, *Tâcü't-tevârih*, I, 470; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih* III, 38–39; T. Stavrides, *The Sultan of Viziers. The Life and Times of the Ottoman Grand Vizir Mahmud Pasha Angelović (1453–1474)*, Leiden – Boston – Köln 2001, 96–97; А. Крстић, *Пад Србије*, 309–310.

До сада изнето у тексту учињено је из намере да се на основу више примера укаже да османски султан у простор деспотових поседа није рачунао само територије источно од Дрине већ да је под њима подразумевао и поседе западно од Дрине. Заправо, све оно што је у време смрти деспота Лазара њему припадало и што је било потврђено писаним споразумом и харачем плаћаним за те области. Примери Сребренице и Зворника уједно то потврђују, омогућавају нешто прецизније датирање и отварају нешто другачији угао посматрања на ове догађаје. Не би требало губити из вида да су османска освајања често била мотивисана економским разлозима, где су рударска средишта као најзначајнији извори прихода била главне мете.⁶⁸

Не би требало изгубити из вида да је султан приликом преговора око предаје Смедерева сматрао да има право да располаже још једним од прекодринских поседа деспота – тврђава Теочак је уступљена наследници деспота Лазара, у који се она повукла након напуштања Смедеревске тврђаве.⁶⁹ Догађаји сагледани на овај начин указују на то да се османски султан сматрао наследником целокупних поседа деспота, укључујући и леву обалу Дрине.⁷⁰ На то указује и првобитни територијални опсег Смедеревског санџака.⁷¹ Да је себе сматрао наследником деспота указује и блиски догађај из 1457. када је за себе затражио Горњу Зету, позивајући се на претходни уговор с деспотом.⁷² Поштовање територијалног принципа се показује у чињеници да ниједна област босанске круне није освојена пре похода из 1463. нити је касније придодата Смедеревском санџаку, укључујући чак и области и места у непосредној близини

⁶⁸ *An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300–1914*, eds. Н. İnalcık, D. Quataert, Cambridge 1994, 58–59.

⁶⁹ F. Rački, *Prilozi*, 162; М. Динић, *За историју рударства*, I, 86; М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 388, 545.

⁷⁰ Сима Ћирковић је оставио отворену могућност да је ширење османске државе западно од Дрине било могуће и на основу ранијих права српских деспота на ту област, видети: С. Ћирковић, *Историја Босне*, 322.

⁷¹ ВОА, *TD* 16, 524–556; X. Шабановић, *О организацији турске управе у Србији у XV и XVI вијеку*, ИГ 3–4 (1955) 61–62; Isti, *Bosanski pašaluk*, 51–53, 168–169; Е. Миљковић, *Смедеревски санџак*, 45–46; Иста, *Зеамет Кушлат 1467. године*, у: Земља Павловића. Средњи вијек и период турске владавине, Бања Лука – Српско Сарајево 2003, 367–378; Иста, *Пад Смедерева и оснивање Смедеревског санџака*, у: *Пад Српске деспотовине*, 292–293.

⁷² *Историја Црне Горе II/2*, Титогорад 1970, 230 (И. Божић); М. Спремић, *Деспот Ђурађ*, 507.

Сребренице, које би с њом чиниле једну природну целину.⁷³ Доцније формирање Зворничког санџака заправо је резултат издвајања територија из првобитне целине смедеревског простора, чему су постепено придодане области које су освајане из корпуса земаља Сребрничке и Мачванске бановине, тј. угарских територија.⁷⁴

Током 1459–1462. османски погранични заповедници су, постепено, окончали запоседање области западно од Дрине. Време преласка Сребренице под турску власт треба померити или у период између фебруара и априла 1458. што је мање вероватно⁷⁵, или, што је извесније уколико се има у виду обнављање сукоба, у прву половину 1459, између краја јануара и свакако пре 20. јуна 1459. Питање запоседања Зворника временски се може сместити у другу половину 1459.⁷⁶ Већ почетком 1460. Турци држе у својим рукама прелазе на Сави имајући у виду даље нападе на Вуковску и Сремску жупанију. Присуство Турака је посведочено у околини Теочака већ почетком 1461. због чега је пренесено тело св. Луке, даље на запад, у Јајце.⁷⁷ Пре краја 1462. Турци су сасвим извесно контролисали и област Тузле⁷⁸ што, уз опрез, указује на могућност њене раније припадности простору Деспотовине. Тиме се долази до података из јесени 1462, што је раније већ истакнуто, када је забележено да су под османском влашћу били Сребреница, Зворник и цела Усора.⁷⁹

Горе изнети догађаји су се поклопили с унутрашњим немирима који су отпочели у Угарској. Почетком 1458. Угарска је била привремено паралисана променом на престолу, пошто је крајем 1457. изненада умро краљ Ладислав. На упражњени престо долази син Јаноша Хуњадија, Матија Корвин који се, суочен са снажном опозицијом, постепено учвршћује на власти. Заузет тим настојањима није се могло очекивати да

⁷³ Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 134–135, 198–203; *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, priredio Ahmed S. Aličić, Mostar 2008, 43–44, 74, 163–168.

⁷⁴ Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 53–54, 170–174; А. Handžić, *Tuzla*, 36–48; Ј. Мрغيћ, *Северна Босна*, 137–169.

⁷⁵ М. Динић је навео један податак од 17. априла 1458. који би ишао у прилог таквом датирању и који би могао да указује да је Стефан Томаш морао да уступи султану градове које је заузео након смрти деспота Лазара, М. Динић, *За историју рударства*, I, 85.

⁷⁶ *Исто*, 85–86.

⁷⁷ *Исто*, 86.

⁷⁸ А. Handžić, *Tuzla*, 29–35. Први попис Смедеревског санџака из 1477. садржи и попис области Гостиље (*nāhiye-i Gostile*) која се простирала јужно од Тузле дуж истоимене реке која се улива у реку Спречу (ВОА, *TD* 16, 554–555).

⁷⁹ Видети нап. бр. 11 у овом раду.

се угарска војска, у пуној снази, посвети јужним границама. Колико је познато, настојало се да се учврсти одбрана Београда као и да се реши питање Смедерева. Нарочита пажња је била усмерена на Голубац чија је предаја, крајем августа 1458. покренула краља Матију Корвина да се упути у Београд, где је боравио током октобра месеца. Почетком 1459. избио је нови проблем око крунисања немачког цара за угарског краља, при чему су га подржавали и значајни феудални магнати с бројним поседима у јужној Угарској што је, такође, ослабило акције Угарске на југу. Посебан проблем је био лишавање слободе Михаила Силађија, краљевог ујака и заповедника јужне угарске границе, оптуженог за издају октобра 1458. Лишен важних позиција пуштен је на слободу у другој половини 1459. Још неко време је настојао да се супростави турским упадима у Угарску. Међутим, заробљен крајем 1460. код Пожежене од стране акинџијског заповедника Али-бега Михалоглуа послат је у Цариград где је погубљен почетком 1461.⁸⁰ Тек након пада Босне 1463. угарски краљ је одлучио да делује у областима јужних граница. До тада се некадашњи погранични систем краља Жигмунда већ у потпуности урушио те је Угарска стекла дугачку копнену границу са османском државом. Сматра се да је раније искуство Јаноша Хуњадија у борби с Турцима одредило будуће акције Матије Корвина, а које су се заснивале на принципу да се не улази у отворени сукоб с османском војском, попут сукоба код Варне 1444. или битке на Косову пољу 1448. Први стратешки корак је био освајање Јајца, у јесен 1463, пошто се повукла главнина османских снага. Други корак је заснован на покушају да се освоји Зворник, у време када је султан Мехмед II под Јајцем покушавао да поново заузме тврђаву. Тиме би се јужна граница континуирано повезала с Мачвом и Београдом. Стратешки значај Зворничке тврђаве је био несумњив за обе сукобљене стране. Њен истакнути погранични карактер показује доцније ширење Зворничког санцака на штету Сребрничке и Мачванске бановине замишљених као предстраже на једном делу јужне угарске границе.⁸¹

⁸⁰ A. Olesnicki, *Mihajlo Szilagy i srbska despotija*, Rad JAZU 276 (1943) 18–40, 100–118; J. Калић-Мијушковић, *Београд*, 179–189; P. Engel, *The Realm of St Stephen*, 298–300; *Историја Мађара*, 92–93.

⁸¹ Више о овим догађајима видети: Lj. Thallóczy, *Povijest (banovine, grada i varoši) Jajca 1450.–1527.* (=Povijest), Zagreb 1916, 64–96; В. Ћоровић, *Хисторија Босне*, 560–574; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 331–334; P. Engel, *The Realm of St Stephen*, 300–301; *Историја Мађара*, 93; D. Lovrenović, *Na klizištu povijesti*, 372–378; J. Мрѓић, *Северна Босна*, 135–136.

*

Због стратешког значаја Зворничка тврђава је називана „кључ Дрине“. У XVIII веку Зворник је сматран за најтврђе одбрамбено место у читавој Босни. Међутим, изглед тврђаве током XVI–XVIII века разликовао се од утврђења које су Турци затекли у време освајања. Преправке и проширења утврђења током времена битно су је лишили средњовековног обележја, док чисто турска архитектура указује на њен погранични значај. Потребно је истаћи да, осим истраживања Ђоке Мазалића, још увек нису изведени озбиљнији археолошки радови на овом значајном локалитету. Основу зворничког утврђења првобитно је чинила само Велика кула, у данашњем средњем делу тврђаве смештена на доминатном и тешко приступачном терену (380м надморске висине). Захваљујући природним особеностима чинила је чврсту одбрамбену тачку. Изнад првобитног, Средњег града, подигнуто је ново утврђење на доминатној заравни брда Велавника дугој око 300 и широкој 40 метара док је основни објекат настао на природној хумци дугој 80, а високој 10 метара. Са обе стране је тако спојено са првобитним, средњим утврђењем преко заштићених стаза. Време подизања се одређује пре 1433. и везује се за подрињску властелу Златоносовић. Треба претпоставити да је више од две деценије управе деспота Ђурђа морало оставити трага на утврђењу. Доласком Турака дошло је до првих преправки, а доцније је још једном утврђење проширено и дограђено чиме је читав комплекс зидовима обухватио и падину према реци Дрини, укључујући подизање зидина дуж речне обале. Тако је настао Доњи град али се не зна тачно време. Могуће у пролеће 1491. када су изведени опсежни грађевински радови на самом утврђењу у чијем циљу су тада издвојена знатна средства из државне благајне. У време угарске опсаде постојало је утврђење на горњем платоу (Горњи град) и Кула која је доминирала у средњем делу града. Зидине су биле довољно снажне да издрже угарску опсаду која је трајала месец дана.⁸²

Угарска опсада Зворника продужетак је успешне кампање у Босни која је отпочела у јесен 1463. освајањем Јајца и учвршћивањем угарских

⁸² Ђ. Мазалић, *Звоник (Зворник) стари град на Дрини*, Гласник Земаљског музеја БиХ н.с. – Историја и етнологија 10 (1955) 73–118; А. Handžić, *Zvornik*, 154–160; *Зво(р)ник*, у: Лексикон градова и тргова средњовековних српских земаља, Београд 2010, 115–117 (Ј. Мргић); Atatürk Kitaplığı, İstanbul, Muallim Cevdet Yazmalar 0 91, 115–130. О Зворнику видети: D. Kovačević-Kojić, *Zvornik (Zvonik) u srednjem vijeku*, GDI BiH 16 (1965) 19–35.

позиција у долини Врбаса. О томе се говори и у појединим даровницама, издатим лицима попут Јаноша Надаждија за заслуге током похода на Јајце и Зворник. У јулу 1464. султан Мехмед II се појавио с војском под Јајцем с намером да поново освоји тврђаву. Након месец и по дана борби, на вест о појави угарског краља на Сави одлучио је да подигне опсаду и да се повуче из Босне. Извори утврђују да се повукао све до Софије коју је изабрао за свој логор, ишчекујући даљи расплет догађаја. Претходно је, како наглашавају османски извори, организовао одбрану Зворника што указује да је био свестан могућег напада на тврђаву.⁸³ По одласку султана из Босне, Матија Корвин је покушао да освоји Зворник како би у непрекинутој линији одбране спојио границе од Београда до Јајца. На основу двадесетак исправа које је издао том приликом, што указује и на величину похода, може се реконструисати кретање Матије Корвина у граничном простору и његов боравак под Зворником.⁸⁴ Угарски краљ је

⁸³ Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, 135–136; *Rûhî Târihi*, 459; *Neşrî Tarihi*, 768–769; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 255–256; S. Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyasi ve Askerî Faaliyeti*, Ankara 1953, 179–183; C. Imber, *The Ottoman Empire*, 190–191.

⁸⁴ Magyar nemzeti levéltár országos levéltára (=MNL-OL), *Diplomatikai levéltár – Mohács Előtti Gyűjtemény* (=DL) 105249 (21-9-1464) у Будиму; DL 203601 (1–10–1464) – in vado Racha fluvii Zawii; DL 262429 (2–10–1464) – in vado Racha fluvii Zavii; DL 29520 (7–10–1464) – in vado Racha fluvii Zawe; DL 62881 (8–10–1464) – in vado Raceha fluvii Sabe; DL 223065 (16–10–1464) – in vado Racha fluvii Zawii; Под Зворником: *Diplomatikai fényképgyűjtemény* (=DF) 214524 (14–10–1464); DL 16073 (19–10–1464); DL 16074 (28–10–1464); DL 69025 (1–11–1464); DL 69026 (1–11–1464); DF 237542 (3–11–1464); DF 262098 (4–11–1464); DL 100796 (4–11–1464); DL 27492 (5–11–1464); DL 16078 (9–11–1464); DL 94494 (11–11–1464); DF 266923 (11–11–1464); DF 266924 (11–11–1464); DF 268745 (11–11–1464); У Илоку: DF 285599 (22–11–1464); у Бачу: DF 102158 (25–11–1464); DL 102550 (25–11–1464); DF 288017 (25–11–1464); DL 26406 (26–11–1464); DL 30860 (27–11–1464); у Будиму: DL 97276 (2–12–1464); DL 102987 (8–12–1464); DL 70279 (11–12–1464). Две повеље су издате у Будиму са датумом када се Матија Корвин морао налазити у граничном простору: DL 16079 (13/14–11–1464); DF 212305 (17/19–11–1464). О питању издавања владарских исправа у Угарској видети: П. Рокаи, *Боравак угарског краља Владислава I код Крушевца 1444. године*, ЗФФ 15–1 (1985) 148. Даровнице издате Јаношу Надаждију за заслуге приликом учешћа у походу на Јајце и Зворник: DL 16167 (20-2-1465); DL 18257 (18–8–1479); DL 30221 (18–8–1479). Захваљујем се на помоћи колеги Невену Исаиловићу приликом проналажења ових докумената. О кретањима Матије Корвина видети и: V. Klaić, *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća* (=Povijest Hrvata), II/3, Zagreb 1904, 55–56; Lj. Thallóczy, *Povijest*, 92–96; R. Horváth, *Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490)*, Budapest 2011, 76–77.

14. септембра боравио у Илоку да би се 24. септембра налазио у Моровићу. Од 1. октобра боравио је на Сави код тврђаве и брода Раче где је још увек био 8. октобра. Обезбеђење брода је поверио калочком надбискупу да би потом кренуо уз Дрину ка Зворнику. У походу су га пратила истакнута лица: Емерих (Имре) Запоља, Жигмунд гроф од Божица и св. Јурја, Бертолд Елебах од Моњорокерека, поменути Јанош Надажди. Топови и храна су спуштани Дрином што указује да су обе обале реке биле под контролом угарске војске. Угарски краљ је под Зворником боравио већ 14. октобра где је један део топова размештен на Дрини уз обалу, док су други топови постављени на оближње узвишице. Матија Корвин је још једном боравио у Рачи 16. октобра, да би се три дана касније поново нашао под Зворничким утврђењем. Из правца Зворника је успешно организован продор ка Сребреници која је, негде у то време, заузета. У истом периоду друга војска је овладала Посавином између Дрине и Босне, а тада су освојени и Сребрник и остала утврђења у северном појасу Босне ка Сави. Матија Корвин се под Зворником налазио и 14. новембра, у време када су, према османским изворима, већ почеле обилне кише што је био један од разлога подизања опсаде али не и кључни. Османски извори као главни разлог прекида опсаде наводе изненадну појаву претходница турске војске коју је предводио Али-бег Михалоглу. Користећи се искуством локалних мартолоских одреда, не могавши да се креће уским путевима дуж Дрине због позиција које је држала угарска војска, Али-бег је успео да се заобилазним путем пробије до брда насупрот тврђаве. Циљ је био да се опседнутима унутар утврђења, чију одбрану је организовао његов брат Искендер-бег, дојави вест о скором доласку главнине војске коју је водио велики везир Махмуд-паша. Негде пред сам долазак османске војске, половином новембра, угарски краљ је извршио последњи јуриш на тврђаву, али је изгубио доста људи, при чему је Емерих Запоља био рањен. Појава османске војске изазвала је нагло подизање опсаде и бекство угарске војске према Сави, чије је остатке почела да гони турска војска. На брзину прекида опсаде указује и чињеница да је под Зворником остављен већи број топова и ратног материјала што је, према сведочењу Дурсун-бега који је тај посао извршио, посебно пописано и предато диздару зворничке тврђаве.⁸⁵

⁸⁵ V. Klaić, *Povijest Hrvata*, 55–56; Lj. Thallóczy, *Povijest*, 92–96; С. Ћирковић, *Историја Босне*, 334; P. Engel, *The Realm of St Stephen*, 301; С. Imber, *The Ottoman Empire*, 191; Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, 138–139; *Rûhî Târihi*, 459; *Neşri Tarihi*, 770–771; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 256–261.

Једна летописачка белешка под 1464. годином кратко је забележила и **Оугри Зворникъ рѣваше и не примише кго**.⁸⁶ О опсади Зворника из 1464. године сачувана је белешка у попису Смедеревског санџака из 1477,⁸⁷ где се говори о становницима села Главице (Главичице, северно од Зворника), тада настањеним у Зворнику, који су се „у време када су неверници опседали Зворничку тврђаву“ (*İzvornik hisariñ kâfir muhâsere itdüği vakta*) налазили у тврђави, те су због учешћа у одбрани, потом, били ослобођени пореза, што је представљало несумњиву привилегију.⁸⁸ Оваква врста белешки представља изузетак и указује на одјек опсаде и чињеницу да је и локално становништво учествовало у одбрани тврђаве.

Из писма једног учесника опсаде упућеног немачком цару наглашава се храброст и истрајност бранитеља тврђаве који су упркос великим губицима због тешког бомбардовања угарских топова успевали да се успешно одбране.⁸⁹ Међутим, бројно стање зворничке посаде у време опсаде није познато, осим да је Михалоглу Искендер-бегу био упућен одред од 500 људи као испомоћ с којима се сместио унутар тврђаве где су већ налазили њени стални посадници.⁹⁰ Први познати подаци о бројном стању Зворничке тврђаве потичу из 1477. године. Тада је у попису наведено 107 мартолоса који су исплаћивани од стране централне

⁸⁶ Љ. Стојановић, *Стари српски родослови и летописи*, Београд – Сремски Карловци 1927, 247.

⁸⁷ А. Ханџић је овај податак довео у везу са походом деспота Вука у Подриње из 1476. Том приликом је спаљена варош Сребренице, а у повратку су спаљени Кучлат и Зворник. А. Handžić, *Zvornik*, 168; Isti, *Tuzla*, 100; Ј. Мргић, *Северна Босна*, 145. Међутим, поменути податак у дефтеру треба довести у везу са опсадом из 1464. године, из више разлога. Основни је да су припреме и величина похода које је тада спровео Матија Корвин, о чему се говорило на претходним странама, имале за циљ да се Угарска трајније учврсти у средњем Подрињу, како би се ојачале јужне границе краљевине Угарске. Истовремено, ово би био и једини поход у ком је лично учествовао мађарски краљ. Том догађају су посебну пажњу поклонили и османски нарагивни извори. Насупрот томе, поход деспота Вука дванаест година касније био је скромнијег обима чији је примарни циљ било рударско средиште Сребреница (L. Thallóczy – A. Áldásy, *A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára 1198–1526*, Budapest 1907, 265–268). Уколико је тада дошло до опсаде Зворника она је морала бити далеко мањег интензитета, при чему је одбрана тврђаве била, по свој прилици, знатно чвршћа него 1464.

⁸⁸ BOA, TD 16, 552.

⁸⁹ *Briefe und Acten Österreichisch-Deutschen Geschichte in Zeitalter Kaiser Fridrich III*. Gesammelt und Herausgegeben von Adolf Bachman, Wien 1855, 591–592.

⁹⁰ Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, 135; İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 256.

благајне, што је скоро у складу с подацима из прихода муката за приближно исти период 1477–1479, где се наводи број од 100 мартолосо.⁹¹ Поред одреда мартолосо, у Зворнику су, у истом периоду, забележени и азапи с њиховим заповедницима којих је било 156.⁹² Број регуларних посадника тврђаве (*mustahfizān*), који у време смедеревског пописа нису издржавани преко тимара већ су у периоду 1477–1479. примали плату из државне благајне, износио је 56. Тиме се долази до броја од 312 лица који су, на регуларној основи, опслуживали Зворничку тврђаву.⁹³ Том броју треба додати и 35 влаха из смедеревске области који су вршили извесну службу у тврђавама Зворник, Сребреница и Авала.⁹⁴

Због непосредне близине угарске границе, тимарски систем, у то време, још увек није био успостављен у пуном облику, што јасно показује први сачувани попис Смедеревског санцака будући да се не уписују тимари на простору северно од Зворника. Одбрана граничног подручја од изненадних напада у великој мери је почивала на систему утврђења која су постојала у ранијем периоду. Поред утврђења у Зворнику, област Подриња од напада са севера су штитиле и тврђаве Кушлат и Перин за које такође постоје подаци о бројном стању за период 1477–1479.⁹⁵

⁹¹ BOA, TD 16, 715; BOA, MAD 176, 24b, 104b, 279b, 346b; A. Handžić, *Zvornik*, 161.

⁹² BOA, MAD 176, 33b, 104a, 346b; A. Handžić, *Zvornik*, 161–162.

⁹³ BOA, MAD 176, 24b, 279b. До сада нису били познати подаци о бројном стању сталних посадника (*mustahfizān*) тврђаве и било их је мање него што је А. Ханџић претпостављао. Укупну посаду утврђења процењивао је на око 550 људи, рачунајући да је број мустахфиза био приближан величини азапа при чему је, у укупан број, урачунат и претпостављен број коњаника (*farisān*) који се не помињу у изворима, уп. А. Handžić, *Zvornik*, 162.

⁹⁴ BOA, TD 16, 287.

⁹⁵ BOA, TD 16, 712–780; BOA, MAD 176, 104b, 343b, 346b. Судаћи према бројности посада (*mustahfizān*) ова утврђења су била мањег капацитета у односу на посаду у Зворнику. У Кушлату је било смештено 42 посадника док је утврђење у Перину обезбеђивало 26 лица. Други војни родови се не помињу. Упутно је навести да се тврђава Кучлат/Кушлат (*Kūçlāt*) одређује у односу на Херцеговину тј. Херцегову област (*der vilayet-i Hersek*) за разлику од Перина који се одређује у односу на област Смедерева (*der vilayet-i Laz*). Било да је у питању писарева грешка или, можда, некаква врста реминисценције на дешавања из друге половине 1463. када је Влатко, син херцега Стефана, управо на овом простору успео да привремено освоји поједина утврђења која су приликом освајања Босне запоселе османске војске (С. Ћирковић, *Херцег Стефан*, 255). Име Кушлат несумњиво указује да се ради о утврђењу код ушћа реке Јадар у ток реке Дрињаче.

Истакнуто је да се врло мало зна о просопографији овог периода у вези са облашћу која је проматрана на претходним странама. Знатну улогу приликом освајања области Деспотовине, а затим и Подриња имали су и крајишки заповедници попут Минетоглу Мехмед-бега, првог смедеревског санцак-бега који се на том положају задржао скоро четири године (1459–1463) да би, потом, био премештен у Босну након њеног освајања. На упражњено место у Смедереву 1463. премештен је из Видинског санцака Михалоглу Али-бег који је до тада већ изградио значајну репутацију крајишког заповедника и вође акинџија. Уз њега се тада налазио и његов млађи брат Искендер-бег који га је пратио у свим походима и службама.⁹⁶

Извесни подаци који се могу навести из османских извора указују да је Михалоглу Искендер-бег управо у области Зворника отпочео самосталну каријеру. Руковођење одбраном Зворничке тврђаве била је његова прва самостална акција забележена у изворима. Дурсун-бег који га је лично познавао наводи да је у време опсаде био „бег тврђаве“ (*kal'a beği*), тј. њен заповедник.⁹⁷ С обзиром да посебно наводи и сталног заповедника тврђаве (*dizdār*) тиме указује на знатно шира овлашћења која је Искендер-бег имао у односу на Зворничку тврђаву и њену околину. Чињеница да се у том подручју налазио у време повлачења султана Мехмеда II из Босне, због чега му је поверена одбрана утврђења, указује да је тада, вероватно, обављао војно-административну службу, извесно, унутар области Смедеревског санцака. Дурсун-бега допуњује Кемалпашазаде који за Искендер-бега сведочи да је тада био субаша (*ol zamānda subaşı idi*) и да је након тога, вероватно као награду, од султана добио на управу непознати санцак.⁹⁸ Изнете чињенице указују да би Михалоглу Искендер-бега требало сврстати међу прве субаше зворничке области која је, поуздано, као субашилук⁹⁹ била устројена у оквиру смедеревског санцака, тада под заповедништвом и надзором његовог брата Михалоглу Али-бега, смедеревског санцак-бега (1463–1464).

⁹⁶ Више о томе са изворима и литературом видети: *Мехмед-бег Минетоглу*, у: Српски биографски речник 6, Мар–Миш (=СБР 6), Нови Сад 2014, 386–387 (А. Јаковљевић); *Михалоглу Али-бег*, у: СБР 6, 901–902 (А. Јаковљевић); *Михалоглу Искендер-бег*, у: СБР 6, 902–903 (А. Јаковљевић).

⁹⁷ Tursun Bey, *Târih-i Ebü'l-Feth*, 139; Г. Елезовић, *Турски извори*, 125.

⁹⁸ İbn Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, 261. Остаје непознато у којој области је први пут вршио службу санцак-бега. Смиривањем прилика на границама са Угарском након 1464. настају непознанице у вези са његовом даљом делатношћу. Помиње се као санцак-бег Кајсерије 1473. да би се потом налазио на положају санцак-бега Видина (1476), Никополја (1477–1479) и Смедерева (1481). Видети: *Михалоглу Искендер-бег*, 902–903 (А. Јаковљевић).

⁹⁹ О зворничком субашилuku видети: А. Handžić, *Zvornik*, 147–148.

Aleksandar Jakovljević

**BETWEEN OTTOMAN AND HUNGARIAN MARCHES –
THE OTTOMAN CONQUEST OF PODRINJE
AND HUNGARIAN SIEGE OF ZVORNIK 1464**

Summary

Since the late Middle Ages when it appeared for the first time in written sources (1366) until the Ottoman conquest (1458–59), the Podrinje area represented a peripheral part of the Bosnian and subsequently the Serbian medieval state. In a historical sense, the Podrinje area encompassed only the middle course of the Drina river and the part stretching along its left bank. Its importance started to grow with the rise of the important Srebrenica mines. For that reason, during the fifteenth century it became the subject of interest of political entities that surrounded it: namely, the Bosnian kingdom and Serbian despotate, then in the final instance the Hungarian kingdom and the rising Ottoman state, as the main political opponents whose mutual hostilities and conflicts would mark the entire fifteenth century. Both contenders aimed to establish control over the neighbouring countries, including Bosnia and Serbia. In trying to establish firm relations, based on the medieval concept of the vassal-senior relationship, Hungarian king Sigismund started to implement tighter policy toward the rulers of the neighbouring countries which, ultimately, led to the establishment of the buffer-state system with the purpose to remove direct borderlines from the lands under control of the Ottoman sultan. In a conflict with Bosnians, the king of Hungary took the Podrinje area and the district of Srebrenica in 1410 and shortly afterwards granted it to the Serbian ruler, despot Stefan Lazarević who previously accepted vassal relationships (1403/4) in return for military, financial and territorial support of the Hungarian king, bearing in mind the constant Ottoman threat. In such way, the Podrinje area, i.e. Srebrenica became the subject of dispute between Bosnian and Serbian rulers which would be manifested by occasional military conflicts until the late fifties of the 15th century. Until the first fall of the Despotate (1439–1444) Serbian rulers were undisputed masters of the Podrinje area; also, in a conflict with Bosnian king Tvrtko II during the early thirties despot Đurađ Branković further expanded his own territories west of the Drina river, adding to them important fortifications of Zvornik and Teočak, with the surrounding areas. Above all, these circumstances were much complicated by the fact that

Serbian and Bosnian rulers were, at the same time, vassals of the Ottoman sultans whose attitude and support towards them was of crucial importance in settling periodical disputes among contenders.

The first part of this paper presents results of the research concerning the Ottoman occupation of the Podrinje area, based on previous historiographical researches and underused data contained in the Ottoman narrative, including fifteenth century sources such as the chronicles of Dursun Bey, Ashikpashazade and pseudo-Ruhi, among the most important ones. Due to the testimony of these sources, whose authors were contemporaries of main events, and some of them even took part in military campaigns, it was possible to gain insight into the general context of selected events. It was pointed out that the Ottoman occupation of the Podrinje area was in direct connection with the fall of the Serbian Despotate (1458–59) whereby the Ottoman sultan considered himself the inheritor of all lands of the Despotate, also, having in mind the lands across the Drina river. The events taking place in February 1458, after the death of Serbian ruler despot Lazar Branković, were seen as an opportunity by Bosnian king Stefan Tomaš to gain access to eastern Bosnia, seizing on the way eleven fortresses which had belonged to the Despotate, keeping for himself the most important ones such as Srebrenica, Zvornik and Teočak. In an effort to legally ensure possessions of former lands of the Despotate for the Bosnian crown, which included the proposed marriage of his successor, prince Stjepan Tomašević with the heiress of the Serbian despotate, Jelena Paleolog, finally realised in the spring of 1459, he bound himself tighter with the Hungarian kingdom against the Ottomans. This represented an additional burden for the Bosnian prince. For the sake of Hungarian support, as the last Serbian despot, he had to assume defence of the Smederevo Fortress, virtually the only remaining possession south of the Sava and Danube rivers, having in mind that the main parts had been conquered by the Ottomans during 1458. In the epilogue of the afore-mentioned events that led to the surrender negotiations of Smederevo, it has been shown, based on the testimony of Ottoman chroniclers' reports, that before surrender of the Smederevo Fortress by Bosnians, on 20 June 1459, the Ottomans already established rule over Srebrenica as evidenced by pseudo-Ruhi; also, the pressure on the Bosnian king was carried out with the intended campaign led by the sultan himself on Zvornik, at that time still in the hands of Bosnians, as confirmed by Ashikpashazade's text. In this paper it has been shown that during these negotiations, the Bosnian side unsuccessfully sought to keep control over possessions of lands in the Podrinje area, offering the Smederevo Fortress in exchange for Srebrenica, which ended with no success but further losses, since

the Ottomans expanded their rule over the entire eastern Bosnia, including the Zvornik Fortress, by no later than the beginning of 1460.

The second part of this paper deals with importance of the Zvornik Fortress, considered by contemporaries as “the key of the Drina (river)” and the unsuccessful Hungarian siege of this stronghold which lasted during the mid-October to mid-November 1464. This military campaign led personally by Hungarian king Matthias Corvinus represented a continuation of the victorious march into the newly established Ottoman territory in the former Bosnian kingdom, in the late autumn 1463, when the fortress of Jajce came under control of Hungarian forces. The Hungarian king’s next aim was to further expand the territorial control over northern and eastern Bosnia, thus connecting it in one continuous defence line of the southern Hungarian border zone from Jajce to Belgrade. Firm control over Zvornik was of key importance. The Hungarian failure under the Zvornik Fortress, despite a well-organized campaign considering a great number of Hungarian magnates and commanders involved in it and a great use of artillery equipment was recorded in the Ottoman narrative and documentary sources. Due to the persistent defence organised by Mihaloğlu Iskender Bey with additional five hundred soldiers assigned by the sultan to him, bad weather and severe winter, and finally the sudden appearance of the majority of the Ottoman army, the brief period of offensive action of the Hungarian king against the Ottomans ended in panic flight of Hungarian armies across the Sava river. The result was the establishment of wide marchlands between Ottomans and Hungarians where the Podrinje area was a small but an important part of it, representing the core of the future sanjak of Zvornik.

Keywords: 15th century, Bosnia, Serbian despotate, Hungarian kingdom, Podrinje, Srebrenica, Zvornik, sultan Mehmed II, Mahmud Pasha, Isa Bey Isabeyoglu, Iskender Bey Mihaloglu, Matthias Corvinus, siege of Zvornik 1464.

The Institute of History Belgrade
Collection of Works, vol. 29

Faculty of Philosophy in Sarajevo

Faculty of Philosophy in Banja Luka

FALL OF THE BOSNIAN KINGDOM IN 1463

Editors in chief

Srđan Rudić
Dubravko Lovrenović
Pavle Dragičević

Editor

Neven Isailović

Belgrade – Sarajevo – Banja Luka
2015

Историјски институт Београд
Зборник радова, књ. 29

Филозофски факултет у Сарајеву

Филозофски факултет у Бањој Луци

ПАД БОСАНСКОГ КРАЉЕВСТВА 1463. ГОДИНЕ

Уредници

Срђан Рудић
Дубравко Ловреновић
Павле Драгичевић

Уредник издања

Невен Исаиловић

Београд – Сарајево – Бања Лука
2015